

УДК 14: (316.48 +316.83)

О.Г. Данильян, *д-р філос. наук, професор*
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОТИРІЧ У СУСПІЛЬСТВАХ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ

Проблема забезпечення нормального функціонування суспільства жорстко пов'язана з питанням про створення ефективних механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч і управління конфліктами, а також з обґрунтуванням напрямків їхньої оптимізації.

Дійсно, ще класиками теорії конфлікту висловлювалася думка, що хоча протиріччя і конфлікти є неминучими подіями, що складають невід'ємну частину соціально-політичного життя, а все ж кожний окремий конфлікт так чи інакше завершується [1, р. 85]. Але тільки в останні десятиріччя через певні причини сформувалося переконання, що розв'язання соціально-політичних протиріч, конфліктів не може бути автоматичним або стихійним процесом. Це процес, який вимагає управлінського впливу, створення ефективних механізмів розв'язання протиріч, регулювання конфліктів, які могли б своєчасно мінімізувати негативні наслідки загострення протиріч і вплив деструктивних конфліктів. Особливо ця ідея справедлива для суспільств, які знаходяться на перехідному етапі свого розвитку і для яких це питання є не просто актуальним, а життєво важливим.

Під механізмом розв'язання соціально-політичних протиріч у даному контексті можна розуміти механізм раціоналізації дій суб'єктів соціальної системи за посередництвом законів, моральних, релігійних і культурних норм, правил, традицій, політичної і економічної доцільності. Механізм розв'язання соціально-політичних протиріч у конкретній політичній системі має складну, ієрархічну структуру, свої специфічні форми, методи, прийоми і

засоби в політичній, правовій, економічній, ідеологічній і інших підсистемах, тому правильніше говорити про сукупність тісно пов'язаних і взаємодіючих механізмів розв'язання (регулювання) протиріч в соціально-політичній системі.

Основними модифікаціями механізму розв'язання соціально-політичних протиріч є політико-правові інститути, мораль, релігія, культура, традиції, звичаї і т.ін. Під час виконання своїх функцій ці інститути взаємодіють, створюють своєрідну систему регуляторів, які дозволяють підтримувати суспільний порядок, соціальну згоду між суб'єктами суспільства, поєднувати їхні різноманітні інтереси і потреби. Одним з найважливіших механізмів розв'язання протиріч у сучасних соціальних системах, підтримання в них стану динамічної рівноваги є політико-правові інститути (в більш вузькому значенні політична влада, держава, законодавча та судова влади).

Дослідження досвіду трансформації країн, що вже вирішували задачі переходу від тоталітаризму до демократії, дозволяє зробити висновок про те, що відсутність ефективних механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч є однією з найважливіших причин їхньої еволюції в напрямку до авторитаризму або хаосу. Формування таких ефективних механізмів зв'язується, передусім, з їхньої оптимізацією. Оптимізація механізму розв'язання соціально-політичних протиріч передбачає приведення цього механізму в такий стан, який дозволяє йому виконувати основні функції найбільш ефективно, відповідно до критерію оптимальності. Критерієм же оптимальності механізму розв'язання соціально-політичних протиріч можна вважати досягнутий рівень соціальної ентропії в конкретній сфері політичної системи (або в соціальній системі в цілому), який визначається сукупністю різних емпіричних методів.

Оптимізація конкретного механізму розв'язання соціально-політичних протиріч передбачає вироблення таких технологій політичної

діяльності з розв'язання протиріч, у рамках яких ця діяльність давала б максимальний результат. Це можливо за умови, коли форми і методи узгодження протилежних політичних інтересів (тобто розв'язання протиріч) відповідають характеру конфліктної взаємодії суб'єктів політики (тобто протиріччю).

Таким чином, оптимізація механізму розв'язання соціально-політичних протиріч надає процесу конфліктної взаємодії форми, здатні максимальною мірою використати конструктивний потенціал протиріччя, що лежить в основі конфлікту, і знизити до мінімального рівня його деструктивний потенціал, тобто мінімізувати неминучі соціальні, політичні, економічні й моральні втрати. Саме в цьому полягає суть оптимізації механізму розв'язання соціально-політичних протиріч.

Одним із найважливіших напрямів з оптимізації механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч у перехідних суспільствах є шлях інституціалізації конфліктів і суперечок.

Найбільш докладно питання інституціалізації соціально-політичних протиріч і конфліктів було розроблене Р.Дарендорфом. Він вважає, що соціальні системи відрізняються одна від одної не наявністю або відсутністю феномену конфлікту, а різним ставленням влади до нього. Прикладом суспільства, де створені умови для інституціалізації соціально-політичних конфліктів, він вважає ліберальну демократію. Інституціалізації конфліктів сприяють такі характеристики демократичного суспільства:

- плюралізм економічного і соціального життя;
- пріоритетна роль громадянського суспільства;
- певний консенсус між основними суспільними структурами;

- наявність політико-правових інститутів, які регулюють конфлікти між соціальними групами і забезпечують правову основу дискусій і прийняття рішень;
- наявність у суспільстві базової єдності, загальної зацікавленості громадян у збереженні соціальної організації;
- юридично і фактично забезпечена незалежність особистості [2].

Дарендорф зазначає, що раціональне ставлення до регулювання соціально-політичних конфліктів є необхідною умовою існування парламентського правління, а також необхідною умовою свободи індивіда, яку гарантує представницька держава. Тому в суспільстві ліберальної демократії соціально-політичних конфлікти з чинника підриву соціальної системи перетворюються завдяки мистецтву управління ними на чинник стабілізації цієї системи, забезпечуючи відносну рівновагу інтересів різних соціальних груп, створюючи умови для громадянського миру.

Інституціоналізація соціально-політичних конфліктів створює умови для політичної стабільності, якщо під політичною стабільністю розуміти таку ситуацію, коли в політичному процесі боротьба за ресурси і позиції в суспільній ієрархії обставлена правилами, що дозволяє головну увагу приділяти розв'язанню не стільки горизонтальних соціально-політичних конфліктів, які є складником соціального життя, скільки вертикальних соціально-політичних конфліктів, тобто дій, направлених проти режиму, що існує, які, власне, і призводять до порушення політичної стабільності.

Із сказаного вище витікає, що інституціоналізація соціально-політичних протиріч і конфліктів - це складний процес, який спричиняється багатьма чинниками. Його метою є запобігання конфліктних зіткнень шляхом надання легальних каналів артикуляції конфліктних інтересів, контроль за протіканням конфліктної взаємодії, а також запобігання найбільш руйнівних

наслідків соціально-політичного конфлікту і забезпечення законності його регулювання.

Таким чином, основна ідея інституціалізації соціально-політичних конфліктів - уникнути такого моменту, коли люди будуть шукати задоволення своїх вимог за межами політичної системи, і прагнути до її руйнування. Якщо ж акції сторін, що протидіють будуть направлені у відповідне русло в системі політичного регулювання, то контроль за ними в принципі можливий, а самі соціально-політичні конфлікти будуть розв'язуватися з меншими витратами, і не будуть несподіваними для суспільства. Тут є принаймні декілька можливостей: по-перше, заборонити застосовувати деякі засоби боротьби (наприклад, насильство); по-друге, обмежити кількість учасників соціально-політичного конфлікту; по-третє, підключити до "парі", що конфліктує, "третіх осіб" (тобто посередників, наділених відповідними повноваженнями щодо врегулювання конфлікту) і, нарешті, надання на арбітраж компетентних осіб вимог сторін, які конфліктують, з метою оцінювання їх з позицій загального добра, національних інтересів [3, с. 59].

Іншим важливим напрямом оптимізації механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч, який тісно пов'язаний з інституціалізацією та слугує його фактичним процедурним продовженням, є легітимація.

Цей напрям достатньо глибоко розроблений, тому, очевидно, є сенс навести визначення легітимації, яка пройшла перевірку часом.

Так, на думку Р.Дарендорфа, сутність легітимації полягає в тому, що "учасники погоджуються на відомі "правила гри", відповідно до яких вони бажають розв'язати свої конфлікти" [4, с. 146]. З таким підходом згодний і Л.Козер, який легітимацію розуміє як укладання договору щодо норм і правил, які дозволяють визначити взаємне співвідношення сил. "Спільність інтересів, -

стверджує дослідник, - примушує суперників застосовувати такі правила гри, які посилюють взаємну залежність один від одного ... Подібні домовленості сприяють самоліквідації конфлікту; у тій мірі, в якій прийняті правила додержуються, конфлікт інституціалізується і набуває рис змагальної боротьби..." [5, р. 143].

Добровільне прийняття учасниками на себе обмежень, відомих "правил гри" є найважливішим елементом будь-якого врегулювання соціально-політичного конфлікту. Норми і правила, що їх приймають на себе сторони конфліктної взаємодії, можуть набувати форм типових угод, законів, статутів, формальних процедур, договорів і т.ін. Але ці норми і правила, що забезпечують порядок врегулювання соціально-політичного конфлікту, можуть бути ефективними тільки в тому випадку, якщо вони з самого початку не дають переваги жодній зі сторін. Нарешті, всі "правила гри" передбачають визначення конкретних форм і методів урегулювання соціально-політичних конфліктів. Основними формами урегулювання соціально-політичних конфліктів у процесі легітимації є трансформація і зняття, а характерними для цих форм методами є переговори, посередництво, арбітраж, залучення "третьої сторони". У деяких випадках держава або міжнародні органи вимушені легітимізувати й такі деструктивні методи врегулювання соціально-політичних конфліктів, як застосування збройного насильства (наприклад: санкції ООН проти Іраку в 1993 році).

Таким чином, під легітимацією можна розуміти добровільне прийняття учасниками соціально-політичного конфлікту певних правил і процедур, що кодифікують їхню поведінку і вчинки у напрямку досягнення певного компромісу.

Наступним напрямом з оптимізації механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч у перехідних системах є структурування конфліктних груп.

Як справедливо зауважує О.Чумиков [6], якщо управління конфліктом передбачає діяльність, спрямовану на примирення несумісних інтересів відповідно до деякого порядку, то виникає питання про носіїв цих інтересів. Дійсно, коли наявність будь-яких конфліктних інтересів фіксується об'єктивно, а його суб'єкти невиразні або розпорошені, то говорити про близьке розв'язання конфлікту не доводиться. Навпаки, в перспективі слід чекати загострення конфлікту. Адже раніше, ніж соціально-політичний конфлікт розв'яжеться, повинні бути чітко визначені його учасники.

Виходячи з цієї ідеї, слід не тільки не перешкоджати, але й стимулювати оформлення партій, рухів й подібних організацій у перехідний період розвитку суспільства. Звичайно, вони стануть конфліктною силою щодо політичних груп, які представляють інші інтереси. Але, як зазначає С.Ліпсет, вони є також і посередницькими структурами, що виконують функції об'єднання індивідів у суспільство. Неорганізовані індивіди потенційно є більш небезпечним джерелом підтримки для екстремістських сил лівого і правого ухилу, ніж ті, хто належить до організованих для конфлікту груп [7, р. 4].

К. фон Беме також підкреслює, що взагалі використання фізичного насильства в конфліктних ситуаціях характерно для неструктурованих груп, у яких відсутня організація й управління [8, s. 236-237].

Практика трансформації посткомуністичних держав також підтверджує цю тезу. Особливо чітко це простежується під час аналізу міжнаціональних зіткнень. Саме вони дозволили окремим російським дослідникам дійти до висновку, що засіб "приборкання стихії" - це надання стихійним національним

рухам організованого, політично орієнтованого характеру, формування масових суспільно-політичних організацій, національно-культурних суспільств тощо. Демократично вибрані лідери, "штаби" народних фронтів здатні відвернути розгул стихії натовпу, дозволяють перейти до діалогу між сторонами, що протиборствують [9].

Принциповою умовою трансформації посттоталітарних соціально-політичних систем у життєздатні демократичні держави, що мають ефективний механізм розв'язання протиріч у політичній, економічній та інших сферах, є створення в них багатопартійних систем, тобто структурування інтересів соціальних груп.

Як підтверджує досвід переходу цілої групи країн від тоталітаризму й авторитаризму (спочатку у ФРН та Італії, а після цього, у другій половині 70-х - на початку 80-х років у Греції, Іспанії, Португалії та ін.), формування і структурування системи повноцінних і дієздатних політичних партій - дуже складний процес. Так, у перші післявоєнні роки у ФРН на місцевому, земельному, і загальнонаціональному рівнях виникли десятки політичних об'єднань, хоча окупаційні власті різними способами перешкоджали появі дрібних партій, стимулювали концентрацію політичних сил Західної Німеччини в декількох великих організаціях. Процес формування життєздатної багатопартійної системи тут тривав близько десяти років. Поступово, дрібні партії як самостійні політичні сили були відсунуті на задній план. Головними складовими партійної системи країни стали три великих партії: блок ХДС/ХСС, також СДПН і ВДП [10].

Аналогічно розвивалася ситуація в Італії, Греції й особливо Іспанії і Португалії, де на політичній авансцені (так само, як у ФРН), з'явилася безліч партій (в одній тільки Португалії їх налічувалося біля трьохсот). Партіям, які діють сьогодні в цих країнах, щоб довести свою життєздатність, довелося

багато разів витримати випробовування виборами. Подібний шлях повторюють сьогодні й політичні партії в Україні, інших посткомуністичних державах.

Важливим показником життєздатності та ефективності багато-партійної системи як механізму структурування конфліктних груп є її плюралістичність, яка передбачає не тільки численність партій, а наявність серед них опозиційних, у т. ч. й партій, що виступають з радикальними програмами. Наявність у політичному житті партій, які не поділяють цінності політичного ладу, в рамках якого вони діють, і які мають свої оригінальні концепції вирішення проблем, що стоять перед суспільством, стимулює політичну змагальність, змушує уряд (правлячу партію) постійно бути на висоті, не втрачати почуття реальності, боротися за те місце, яке він посідає.

Іншою ознакою політичного плюралізму є присутність в опозиції партій правого і лівого толку. Ці дві опозиції, знаходячись по обидва боки від центру влади у стані перманентного конфлікту, взаємно компенсують одна одну, що надає політичній системі суспільства стабільність. В умовах плюралістичної багатопартійності різноманітні соціальні, групові інтереси і потреби знаходять своїх захисників й опонентів. Існування політичної опозиції дозволяє не вибачати владі її помилок, стримує зростання бюрократизації, примушує уряд діяти більш ефективно, у тому числі й з розв'язання в суспільстві конфліктів, що виникають.

Іншим інструментом структурування конфліктних груп у посттоталітарних соціально-політичних системах є формування масових суспільних організацій.

Основними передумовами, що спонукають людей вступати в суспільні організації та рухи, є:

- погіршення їхнього матеріального становища;

- незадоволеність деяких груп людей цілями суспільного розвитку та його результативністю;

- відчуження системи влади від народу, коли люди, позбавлені справедливого представництва в політичних структурах, відчують безсилля, переживають почуття відчуженості від влади;

- докорінні зрушення в духовному житті, розпад старої системи світогляду і становлення нових ідеалів суспільства.

З перерахованих передумов зрозуміло, що суспільні рухи, які виникають незалежно від ідейних симпатій та антипатій їхніх учасників, намагаються вирішити політичними засобами загострені протиріччя, які вони не в змозі розв'язати без певної форми масовості й організованості.

Черговим напрямом з оптимізації механізмів розв'язання соціально-політичних протиріч у перехідних процесах є створення умов для формування правової, демократичної, соціально орієнтованої держави і громадянського суспільства основними якісними характеристиками якого є: відкритість, плюралістичність, пластичність, високий ступінь організованості, певний рівень надмірності, можливість вертикальної і горизонтальної мобільності, наявність оптимальної композиції зворотних зв'язків тощо. Саме досягнення певного значення цих якісних характеристик й означає завершення трансформації, тобто перехід від тоталітаризму до демократії.

Той етап, на якому зараз знаходяться Україна, Росія, більшість інших пострадянських держав, дозволяє говорити про наявність у їхній структурі лише окремих елементів, паростків цих якісних характеристик демократичного суспільства, рух до якого забере, очевидно, ще чимало часу і вимагатиме колосальних зусиль.

Список літератури: 1. *Coser L.A.* (ed) Political sociology. Selected essays. N.Y., 1966.- P. 85. 2. *Куркин Б.А.* Проблемы демократической организации общества в политологии ФРГ / Б. А. Куркин // Зарубежная политическая наука: история и современность. Вып.2. - М.: Наука, 1990. -С. 24 - 32. 3. *Луман Н.* Социальные системы: Очерк общей теории / Н. Луман // Западная теоретическая социология 80 -х годов. Реф. сборник. - М.: АН СССР. ИНИОН, 1983. - С. 41 - 64. 4. *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс.- 1994. - № 5. - С. 142-147. 5. *Coser L.A.* The termination of conflict // Readings in social evolution and development / Eisenstadt. S. - N.Y., 1966. - P. 141-151. 6. *Чумиков А.Н.* Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия / А. Н. Чумиков // Социс.- 1995. - № 3. - С. 52-57. 7. *Lipset S.M.* Consensus and Conflict: Essays in political sociology // New Brunswick / Oxford: Transaction books, 1985. - P.3 – 54. 8. *Beume K. von.* Interessengruppen in der Demokratie //Wunch.: Piper, 1974. - S. 236-237. 9. *Паин Э.* Как обуздать стихию / Э. Паин // Московские новости. - 1990. - 11 марта. 10. *Гаджиев К.С.* О перспективах демократической государственности в России / К. С. Гаджиев // Полис. - 1994. - № 3. - С. 106-117.